

УДК 94(477–924.86) (636.32/38)
<https://doi.org/10.53904/1682-2374/2023-25/22>

А.М. Маслюк

*Біосферний заповідник "Асканія-Нова" імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН
вул. Паркова, 15, смт Асканія-Нова, Каховський р-н, Херсонська обл., 75230 Україна
e-mail: aso2115@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4584-8764>*

ІСТОРІЯ РОЗВЕДЕННЯ МЕРИНОСОВИХ ОВЕЦЬ В АСКАНІЇ-НОВА

Мериносова вівця, вовна, переселенці, колонія, Асканія-Нова, асканійська тонкорунна порода

ІСТОРІЯ РОЗВЕДЕННЯ МЕРИНОСОВИХ ОВЕЦЬ В АСКАНІЇ-НОВА. А.М. Маслюк. – Наведено дані щодо походження асканійських мериносових овець та етапи розвитку тонкорунного вівчарства в Асканії-Нова. Розведення овець пережило багато злетів та падінь, що пов'язане з історичними подіями та кліматичною ситуацією. Завдяки створенню унікальних генотипів, пристосованих до суворих умов степу, мериносові вівці залишаються затребуваними і сьогодні. Висвітлено роль німецьких колоністів у розведенні овець в таврійських степах, завдяки чому наша країна отримала в спадок не лише високопродуктивних тварин, але і високу культуру ведення сільського господарства. Сформована колоністами основа тонкорунного вівчарства на півдні мала значний вплив на розвиток цього регіону і стала економічною базою (підґрунтям) для заснування в Асканії-Нова тодішнім власником маєтку Фрідріхом Едуардовичем Фальц-Фейном унікального природоохоронного об'єкта, зоопарку і дендропарку. Тепер вони входять до складу Біосферного заповідника "Асканія-Нова" імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН. Відмічено періоди надзвичайного розвитку та занепаду безперервного розведення тонкорунних овець в Асканії-Нова продовж 195 років.

HISTORY OF MERINO SHEEP BREEDING IN ASKANIA NOVA. A.M. Masliuk. – Data on the origin of Askania Merino sheep and the stages of development of fine-wool sheep breeding in Askania Nova are provided. Sheep breeding has experienced many ups and downs due to historical events and climate situation. Thanks to the creation of unique genotypes adapted to the harsh conditions of the steppe, Merino sheep remain in demand today. The article highlights the role of German colonists in breeding sheep in the Tauride steppes, thanks to which our country inherited not only highly productive animals but also a high culture of agriculture. The basis of fine-wool sheep breeding in the south, formed by colonists, had a significant impact on the development of this region and became the economic base (foundation) for the establishment of a unique nature conservation facility, a zoo and an arboretum in Askania Nova by the then owner of the estate, Friedrich Eduardovich Falz-Fein. Now they are part of the Biosphere Reserve "Askania Nova" named by F.E. Falz-Fein of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine. Periods of extraordinary development and decline of continuous breeding of fine-wool sheep in Askania Nova for 195 years have been noted.

Біосферний заповідник "Асканія-Нова" імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН є природоохоронною науково-дослідною установою міжнародного значення, природно-територіальний комплекс якої включає найбільший у Європі і найдавніший за часом заповідання цілинний степ, зоологічний парк з напіввільним утриманням тварин, дендрологічний парк, що зростає тільки завдяки зрошенню артезіанськими водами, а також суміжні агроєкосистеми. Зародження та формування заповідника відбулося завдяки Фрідріху Едуардовичу Фальц-Фейну, але цього б не сталося без заснування поселення Асканія-Нова в таврійському степу. В свою чергу, бажання створити колонію на цих просторах було продиктоване можливостями та бажанням розводити овець. Попит на вовну в Європі на початку XIX століття перевищував пропозицію, а можливості для розширення поголів'я були територіально обмежені. Тому герцогом Ангальт-Кетенським було прийнято рішення організувати вівчарське господарство за межами Німеччини. В результаті переговорів та аналізу всіх передумов обрали землі в таврійських степах. А у 1828 році була заснована Асканія-Нова.

Метою роботи стало дослідження походження асканійських мериносових овець та етапів розвитку тонкорунного вівчарства в Асканії-Нова, аналіз їх особливостей, динаміки чисельності та змін за 195 років.

Матеріали і методи досліджень

Об'єктом дослідження є історія завезення та розведення мериносових овець в Асканії-Нова. Проаналізовано архівні матеріали, звіти та публікації. Дослідження проведено з використанням історико-аналітичного методу, ретроспективних порівнянь та узагальнень.

Результати досліджень та їх обговорення

В Німеччині здавна особливого значення надавали селекції овець у напрямку вовнової продуктивності. Завдяки тривалому відбору місцевих порід на початку XVIII століття була виведена особлива тонкорунна порода овець, вовнові якості якої високо оцінили навіть англійці. Вони називали таку вовну виборчою (electoral wool), а нова порода стала відома як виборча вівця (electoral sheep) (рис. 1).

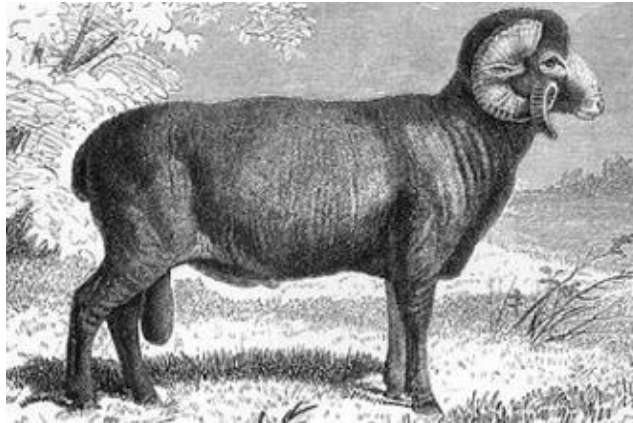

Рисунок 1. Баран, виборчі вівці (electoral sheep)

Вовна цих овець досягла надзвичайно високої ціни, тому їх поголів'я росло і були створені численні виборчі вівчарські ферми. В результаті розведення на дуже тонку вовну вівці нової породи були дрібними та мали нижній тип конституції. В середині XVIII століття була скасована заборона на вивезення високопродуктивних іспанських мериносів. Саксонія, розташована на сході сучасної Німеччини, першою імпортувала їх в другій половині XVIII століття. Завдяки величезному досвіду розведення і чітко поставленій меті на основі використання схрещування з іспанськими мериносами був створений особливий тип овець. Їх відбір був спрямований на збільшення живої маси та поверхні шкіри шляхом зморщування для підвищення настригу вовни. Отримані в результаті направленої селекції вівці стали дуже популярними в Європі, Америці, Азії та Австралії. Цей тип овець користувався попитом серед виробників вовни і отримав назву саксонського мериноса. Дані вівці відрізнялися від виборчих вовновими якостями та міцністю конституції (Deutsche Kolonisten ..., 2002–2024) (рис. 2).

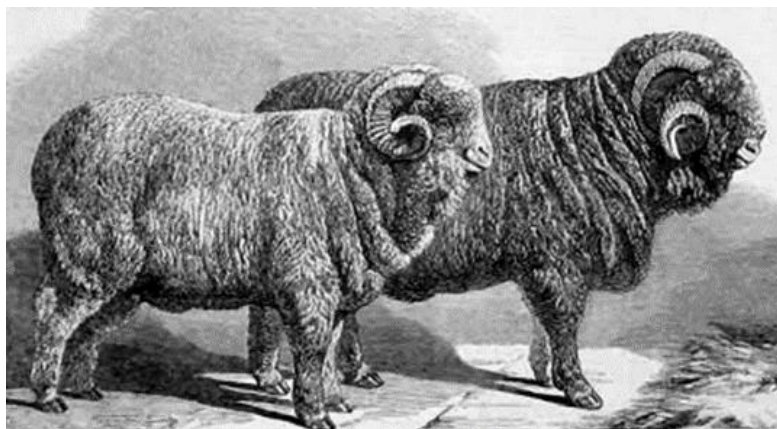

Рисунок 2. Барани, саксонські мериноси

Вівчарство в центральній Європі сильно постраждало під час наполеонівських війн 1799–1815 рр. Після їх закінчення англійська суконна промисловість знову почала закуповувати овечу вовну в Саксонії та Ангальті. Герцог Фердинанд фон Ангальт-Кетен не мав достатньо пасовищ поблизу Нінбурга, щоб розширити власне господарство. В той час він отримав ряд пропозицій щодо експорту овець та вовни. Російська імперія намагалася імпортувати покращених мериносових овець з Німеччини. Враховуючи її зацікавленість, наявність вільних земель та маючи надію на використання родинних зв'язків з царем, герцог вирішив організувати вівчарське господарство за межами Німеччини. Восени 1826 року він написав російському тимчасовому повіреному у справах в Лейпцигу, висловлюючи свою зацікавленість у створенні сільськогосподарської колонії в Росії, в надії покращити вівчарський бізнес. Вже через рік, восени 1827 року була затверджена делегація, яка вирушила для пошуку підходящої території та шляхів транспортування тварин. Родючі та багаті рослинністю землі великих степів неподалік від Одеси вже на той час були майже зайняті в тому числі і німцями, котрі займалися здебільшого садівництвом та виноробством. Тому делегати вибрали ділянку, яка називалася степ 71. Ця територія на старій соляній дорозі займала майже 50000 десятин (550 км²). Оскільки ґрунт тут був дуже бідним, майже не придатним для землеробства, Фердинанд фон Ангальт-Кетен отримав її у подарунок. Так у власності герцога опинилося 48000 десятин, а також ще 6000 десятин на узбережжі Чорного моря.

11 серпня 1828 року перші переселенці покинули батьківщину з 2642 вівцями, двома биками, вісьмома коровами та вісьмома кіньми. Логістичний подвиг був величезним, оскільки було втрачено лише 35 овець. Їх шлях пролягав через Житомир, Ольвіополь, Миколаїв, Херсон та інші села та містечка. Цих тварин супроводжували протягом 4 місяців по дорожці 23 людини. В липні 1829 році за ними відбули наступні поселенці. Ця партія включала 5300 овець та 10 коней. Їх супроводжували 47 колоністів, з яких було 24 пастухи та підпаски, а також ремісники з сім'ями. Ця подорож через містечко Гайсин тривала на 5 тижнів менше попередньої. Втрати овець склали лише 20 голів. Через рік, 13 липня 1830 році третій – останній та головний транспорт вийшов з Кетена. Його супроводжувало 50 людей, серед яких – вчитель, винороб, сортувальник вовни та різні ремісники. Стадо овець складалося з 2500 вівцематок та 130 найкращих баранів-плідників. Також з караваном вирушило 15 коней та 12 собак. Таким чином, на кінець 1830 року в Асканії-Нова було стадо з 8000 вівцематок німецької мериносової породи та 250 баранів найвищої якості.

Відразу після того, як перші колоністи з вівцями вирушили в дорогу, на місці майбутньої колонії почалася підготовка до їх прибуття. Для переселенців побудували будинки, а для овець – вівчарні. На той час в герцогстві Ангальтському система утримання овець та технологія обробки вовни були на високому рівні. Кошари були побудовані для тварин на основі моделі Бандгауера в Грімшлебені (Фальц-Фейн, 1997; Deutsche Kolonisten ..., 2002–2024).

Незважаючи на те, що перших 100 мериносових баранів з Іспанії на острів Джарилгач завіз відомий вівчар В. Рув'є ще у 1803 році, а через чотири роки ще 487 баранів та 948 вівцематок із Саксонії, саме завезення овець в Асканію-Нова стало вирішальним для успішного розвитку вівчарства в Таврійській губернії. Вже у 1835 році в Одесі було засноване "Новоросійське товариство вівчарства" з капіталом у 800 тис. карбованців, яке поставило перед собою особливе завдання сортування і миття вовни в більших масштабах (Фальц-Фейн, 1997; Іовенко та ін., 2009; Ганкевич, Задерейчук, 2013).

Десятирічне звільнення від податків не змогло зробити господарство в Асканії-Нова прибутковим. Неодноразово герцогство змушене було фінансово його підтримувати. Клімат степу був екстремальним. Посушливі 1838 та 1839 роки змінилися на незвично дощові. Стада овець від надмірної вологи захворіли на "ротову хворобу", як припускають дослідники, йдеться про епідемію ящуру. Залите влітку сіно стало непридатним, озиме зерно згнило, а частина жита, що пережила зиму, містила чверть оману. Власник був розчарований невдачами, що спіткали вівчарство в Асканії-Нова, але все ж таки продовжував ним займатися.

Після смерті бездітного герцога Генріха фон Ангальт-Кетена його спадкоємець герцог Леопольд IV фон Ангальт-Дессауський продав збиткову компанію Асканія-Нова великому землевласнику Фрідріху Фейну. Придбане майно включало приблизно 49000 овець, 640 коней і 549 голів великої рогатої худоби (Фальц-Фейн, 1997).

Новий власник просторих земель не був новачком у вівчарстві. Його стадо овець в кращі роки нараховувало 30 тис. голів. Одного року сильна посуха майже знищила його, тоді залишилося лише 300 голів. Але вівці, що вижили, були надзвичайно пристосованими до посушливих умов. Саме ця їх особливість, у поєднанні з високими вовновими якостями овець, завезених в Асканію-Нова, дозволили отримати високопродуктивну та надзвичайно пристосовану до екстремальних умов південного степу популяцію мериносових овець (Іванов, 1928; Фальц-Фейн, 1997; Ганкевич, Задерейчук, 2013).

Вирішальне значення для розвитку тогочасної справи асканійського мериносового вівчарства мало одруження єдиної дочки Фрідріха Фейна Елізабет і Йохана Пфальца, які стали засновниками родини Фальц-Фейн. Йохан Пфальц був розумним, цілеспрямованим та винахідливим. Одним з його вдалих проєктів, котрий не вдавався управляючим герцога Ангальт-Кетенського, був пристрій для промивки вовни на Дніпрі. За його керівництва почали приділяти більше уваги землеробству. Відтак, надлишки зерна та відходи його переробки покривали дефіцит трави і сіна в посушливі роки. В ті часи племінні якості мериносових овець значно покращилися, завдяки чому отримували однорідні партії вовни найвищої якості. Фальц-Фейни досконало розумілися на мериносах і запрошували за необхідності кращих фахівців для бонітування овець. Вміла виробнича, економічна і організаційна робота Фальц-Фейнів дозволила їм не лише мати найбільшу кількість овець в державі, але й зробити Асканію-Нова одним з найвідоміших вівчарських господарств світу (Фальц-Фейн, 1997; Ганкевич, Задерейчук, 2013). Фрідріх Фальц-Фейн, який успадкував маєток Асканія-Нова, на прибутки від розведення овець і землеробства створив тут унікальний зоопарк, виплекав дендрологічний парк зі штучним зрошенням, заснував природничо-історичний музей, заповідав ділянку цілинного степу, яка стала праядром сучасного біосферного заповідника. Музей і зоопарк приваблювали численних відвідувачів, в Асканії-Нова проводилася значна як на ті часи екскурсійна діяльність. В 1910 р. в Асканії-Нова було створено зоотехнічну станцію, у 1916 р. – дослідну станцію з вівчарства. Фрідріх Едуардович був відомим меценатом, жертвував значні суми на охорону здоров'я, освіту, допомогу науковим та прикладним дослідженням в галузі охорони природи, ветеринарії, вівчарства, конярства, організацію виставок сільськогосподарських тварин.

Значну роль у розвитку вівчарства відіграв брат Ф. Фальц-Фейна – Олександр Фальц-Фейн. Він був обдарованою та освіченою людиною, закінчив сільськогосподарську академію в Берліні та домогся помітних результатів у сільському господарстві. Після смерті батька у 1883 році Олександр успадкував маєток Гаврилівка, що знаходився на березі р. Дніпра. Саме О. Фальц-Фейн став найвідомішим власником вівчарського господарства тих часів (Фальц-Фейн, 1997) (рис. 3).

Рисунок 3. Олександр Фальц-Фейн з власною отарою овець у 1903 році

Завдяки вмілому господарюванню родина Фальц-Фейнів отримувала високі прибутки від вівчарства і славилась на весь світ якістю мериносової вовни. У 1914 році маєток Асканія-Нова відвідав російський імператор. На той час поголів'я овець у володіннях Фальц-Фейнів складало близько 500 тис. (Фальц-Фейн, 1997; Ганкевич, Задерейчук, 2013).

В період революції та Першої світової війни маєток Асканія-Нова було сильно спустошено, це стосувалося і вівчарства. Стада овець значно зменшилися. У 1919 році було проголошено декрет про створення Народного Заповідного Парку на базі маєтку в Асканія-Нова і декрет "Про охорону і розвиток тонкорунного (мериносового) вівчарства". А в 1921 році затверджено декрет "Про Асканія-Нова" і оголошено про створення державного степового заповідника, в якому була зоотехнічна станція з племінним господарством (Іванов, 1928; Гребень, 1952; Гавриленко, Корінець, Ясинецька, 2011). В 1930 році організовано Степовий науково-дослідний інститут, який через три роки реорганізовано у Науково-дослідний інститут гібридизації та акліматизації тварин "Асканія-Нова". Тоді у збереженні й розвитку тонкорунного вівчарства значну роль відіграв академік М.Ф. Іванов. Для покращення вовнових якостей наявних мериносів він використав породи американський рамбульє та прекос. Ним було створено генеалогічну структуру нової тонкорунної породи, затвердженої у 1934 році під назвою "асканійський тип рамбульє".

Під час Другої світової війни стада мериносових овець були евакуйовані в Заволжя. Після повернення селекція асканійської тонкорунної породи овець продовжувалась. Чистопородних овець залишилось 639 голів, у тому числі 48 елітних баранів і 165 елітних вівцематок, яких було передано в Асканію-Нова (Гребень, 1952; Летучев, 1991; Іовенко та ін., 2009; Антонєць, 2009). У 1949 р. створена порода овець була остаточно перейменована на асканійську тонкорунну (рис. 4).

Рисунок 4. Барани-плідники асканійської тонкорунної породи

Завдяки високим племінним і продуктивним якостям асканійська тонкорунна порода мала значний вплив на розвиток тонкорунного вівчарства України та інших країн. Її використовували при створенні наступних порід: кавказького, гірського мериноса, сальської, забайкальської, красноярської та багатьох інших. Пік розвитку тонкорунного вівчарства припадає на 1960-ті роки, коли чисельність овець становила близько 7 млн голів. В наступні роки підвищуються вовнові якості тонкорунних овець, але поголів'я зменшилось. Так, у 1991 році воно становило 5,5 млн голів. В кінці ХХ століття проведено цілеспрямовану роботу з удосконалення вовнових якостей породи шляхом формування перспективного типу методами чистопородної селекції та з використанням австралійських мериносових баранів. Роботу зі створення перспективного типу овець асканійської породи було здійснено у три етапи.

I етап (1979–1983 рр.). Наукове обґрунтування, розробка методики схрещування, вивчення продуктивних якостей помісей I покоління та особливостей формування вовнової і м'ясної продуктивності, перевірка баранів за якістю нащадків породними асканійськими баранами.

II етап (1984–1986 рр.). З урахуванням рівня кровності (1/2, 1/4, 3/4) у помісних тварин II покоління визначали ріст і розвиток, настриги немитої і чистої вовни, вихід чистого волокна, довжину та тонину волокна, кількісні і якісні показники жиропоту.

Крім того, проведено дослід з контрольної відгодівлі чистопородних асканійських та помісних австрало-асканійських тварин, обміну речовин, визначення балансу азоту, кальцію, фосфору, коефіцієнта перетравності та витрати кормів на одиницю продукції. Закладено нові австралізовані лінії на видатних баранів-плідників.

III етап (1987–1991 рр.). Вивчення показників продуктивності помісей III покоління, створення та консолідація австралізованих ліній, підготовка матеріалів до апробації типу і широке впровадження у виробництві високопродуктивних баранів-плідників нового типу.

Використання австралійських мериносових баранів дало позитивні результати. Настриги чистої вовни збільшилися у стадах племінних заводів на 0,87–1,2 кг і становили в середньому 3,3–3,6 кг, вихід чистого волокна відповідно 10–12% і 50–55%, довжина вовни збільшилась на 1,5–2,0 см, поліпшилися якісні характеристики вовни. В племінних заводах одержано рекордні показники за живою масою дорослих баранів. Так, 12 баранів-плідників мали живу масу 150 кг і більше. Підвищився загальний рівень продуктивності в товарних і племінних господарствах. Частка поголів'я овець асканійської породи у вівчарстві України досягла 35%. При відносно стабільній на той час чисельності овець в Україні (8,7–8,9 млн голів) виробництво вовни збільшилось від 26–27 до 29–30 тис. тон.

Все це дало підставу для апробації в 1993 р. нового селекційного досягнення – таврійського внутріпородного типу асканійської породи овець. Його було апробовано в складі чотирьох заводських ліній: 224 – в племзаводі "Асканія-Нова", 7.67 і 8.31 – в племзаводі "Червоний чабан" та 2533 в племзаводі "Комуніст" (нині "Атманай"). Організаціями-оригінаторами визнано Інститут тваринництва степових районів ім. М.Ф. Іванова "Асканія-Нова", Національний аграрний університет, племзаводи "Червоний чабан", "Асканія-Нова" і "Комуніст" ("Атманай"). Загальна чисельність вівцематок таврійського типу в стадах базових племзаводів становила 13314 голів, у тому числі в ДПЗ "Асканія-Нова" – 3806, "Червоний чабан" – 5848, "Комуніст" ("Атманай") – 3600 голів. Новий тип апробований і затверджений у 1993 році як таврійський внутріпородний тип асканійської тонкорунної породи овець (Іовенко та ін., 2009; Крилова, Заруба, 2012).

Рисунок 5. Барани-плідники таврійського типу асканійської тонкорунної породи племзаводу "Асканійське" Каховського р-ну Херсонської обл.

В період з 1991 до 2001 року відмічене різке зниження чисельності племінних овець асканійської тонкорунної породи – з 5,5 млн голів залишилося 600 тис. А станом на кінець 2021 року залишилося лише 80 тис., з них тільки 5 тис. племінних. Однією з причин зменшення чисельності є низькі ціни на вовну. Сучасну генеалогічну структуру породи складають внутріпородний тип, три заводські типи, австралізовані лінії та споріднені групи кращих баранів. Не зважаючи на зниження чисельності, асканійські вівці досі залишаються основною тонкорунною породою для степових районів України (Іовенко та ін., 2009; Супрун, Геть, Фичак, 2021).

В колекції тварин зоопарку "Асканія-Нова" породи свійських овець тривалий час були відсутні. На початку 2022 року, попри окупацію, до зоопарку надійшли кілька ягнят таврійського типу асканійської тонкорунної породи з метою наступної демонстрації на екскурсійному маршруті зоопарку. Вони є далекими нащадками тих німецьких мериносів, видатні

продуктивні якості яких стали причиною заснування Асканії-Нова, а в подальшому – економічною базою для створення тут заповідника, зоопарку і дендропарку, завдяки чому невелике селище в Херсонській області стало всесвітньо відомим. Асканія-Нова є науковим центром, який включає Біосферний заповідник "Асканія-Нова" імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН та Інститут тваринництва степових районів ім. М.Ф. Іванова "Асканія-Нова" – Національний науковий селекційно-генетичний центр з вівчарства. Заповідник упродовж останніх десятиліть був визнаним лідером з екологічної освітньо-виховної роботи та екотуризму. Тут бережуть пам'ять про німецьких колоністів та їх нащадків, завдяки невтомній праці яких була створена Асканія-Нова.

Висновки

Мериносові вівці в Асканії-Нова мають унікальну історію походження, розведення та виживання в посушливих умовах півдня України. Завдяки бажанню німців розводити овець в таврійських степах наша країна отримала в спадок не лише високопродуктивних тварин, але і високу культуру ведення сільського господарства. Сформована німецькими колоністами основа тонкорунного вівчарства на півдні України мала значний вплив на розвиток цього регіону і стала економічною базою (підґрунтям) для заснування в Асканії-Нова тодішнім власником маєтку Фрідріхом Едуардовичем Фальц-Фейном унікального природоохоронного об'єкта, зоопарку і дендропарку, які зараз входять до складу Біосферного заповідника "Асканія-Нова" імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН.

Періоди найбільшого розвитку безперервного розведення тонкорунних овець в Асканії-Нова припадають на другу половину XIX – початок XX ст. і 1960-і рр.

- Гавриленко В. С., Корінець Н. О., Ясинецька Н. І. 100 років державної заповідності в Асканії-Новій: витоки, розвиток, результати. *Вісті Біосферного заповідника "Асканія-Нова"*. 2011. Т. 20. С. 89–95.
- Ганкевич В. Ю., Задерейчук А. А. Фальц-Фейн Фрідріх-Якоб Едуардович. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наукова думка, 2013. Т. 10 (Т-Я). С. 264–265.
- Гребень Л. К. Тонкорунне вівчарство на Україні. Київ, Херсон, 1952. 356 с.
- Іванов М. Ф. Вівчарство. Херсон, 1928. 389 с.
- Ювенко В. М., Болотова Т. Г., Крилова О. М., Антоненко О. Г. до 75-річчя асканійської тонкорунної породи. *Вівчарство*. Фаховий міжвідомчий тематичний науковий збірник. 2009. Вип. 35. С. 3–14.
- Летучев К. П. Асканійська порода овець. Київ : Урожай, 1991. 176 с.
- Крилова О., Заруба К. Асканійська тонкорунна порода овець, таврійський внутріпородний тип. *Тваринництво України*. 2012. № 8. С. 43–45.
- Супрун І. О., Гетья А. А., Фичак В. М. Сучасний стан та перспективи розвитку вівчарства в Україні. *Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва*. Збірник наукових праць. 2021. № 2. С. 21–31.
- Фальц-Фейн В. Асканія-Нова. Киев : Аграрна наука, 1997. 340 с.
- Deutsche Kolonisten. Zur Erinnerung an unsere Vorfahren, die als Migranten aus Süddeutschland in die Welt zogen. *Askania Nova*. 2002–2024. [<https://deutsche-kolonisten.de/askania-nova/>].

Рукопис отримано 30.10.2023